

МОДЕЛИ НА ДОСТЪПНОСТ И ИНТЕГРИРАНЕ ПРИ ПАНДЕМИЯ

PANDEMIC MODELS OF ACCESSIBILITY AND INTEGRATION

Galina Bogdanova*Institute of Mathematics and Informatics**Bulgarian Academy of Sciences**g.bogdanova@gmail.com***Liana Galabova***e-mail: lianagalabova@abv.bg***Abstract**

Studies of accessibility and impairment face recent global cultural change by reconsidering human notion of normality towards new approaches to mobility, communication, and socialisation that had become social priorities. Values of public care and subcultural solidarity now integrate more people suffering through pandemic conditions, as previously mostly impaired, and other socially vulnerable individuals had been addressed by various measures and specific attitudes of resocialisation and cultural adaptation. SARS-2 COVID-19 pandemics in 2020-2021 affected at first those members of society that had already needed special care, including youth, elderly, poor, disabled, migrants, etc. But the effects of pandemic health risks, deficits of social organisation, obstacles to civil protection, public and global reflections on the necessity of lockdowns, intensity of digital communication and infodemics on people unprepared, inexperienced, unaware in such conditions, became also statistically considerable. Therefore both social groups: of previously discriminated or needing special care, and of those who experience or reach such conditions of low equity, require accordingly adequate concern. Authorities, experts, and practitioners, responsible in managing disability and accessibility, are to focus on both general situation and its details, so that adaptation models applicable in these fields can be effective in times of pandemics, and specific measures could become more popular for all people. This paper, based on direct and participant observations, and on previous stages of our research on variety of accessibilities of tourist sites, educational media, and communication technologies, analyses particular cases of social dysfunction and problematic integration potential of spaces and infrastructure and models of organisation of new approaches that would improve resocialisation of people and activities damaged and isolated yet before pandemic. Although pandemic research is rapidly increasing in order to face various scholarly gaps, a more objective and sustainable scope of interest to accessibility is still not locally enough popular, as well as emergent integration studies and initiatives. There is no sufficient fundamentally and practically oriented support to the field, that would result in particular evaluation or regulation methodology, that could be applied and improve current situation. Nevertheless, actualisation of comparative field studies by pandemic situation is highly likely to result in paradigm shifts.

Keywords: accessibility, disability, impairment, public health, integration, resocialisation, post-SARS-2 COVID-19 syndrome

ВЪВЕДЕНИЕ

Кризисното повишаване на съзнанието за *технологично-иновационна култура*, вследствие на пандемията през 2020–2021 година, включва и опита от проучването на достъпността и проблемите на приобщаване на хората с увреждания и затруднения. Въпреки относително доброто проучване на множеството увреждания от гледна точка на

здравеопазването и социалните грижи, обществената видимост на субкултурите на хора, нуждаещи се от интегриране, както и на мерките за адаптация на средата или услугите, у нас все още не са във фокуса на публичния интерес или преекспонирани. Улесненията, които се приемат за прекален лукс за страна с относително нисък жизнен стандарт, имат най-голям потенциал да повишат *благосъстоянието* на всички, когато станат кауза на живо и дейно гражданско общество, макар и все още в преход. Целта на това проучване е да очертае някои *устойчиви модели на изучаване на достъпността и интеграцията*, важни от гледна точка на продължаващата кризисна ситуация. Успешните стратегии за трайно и ефективно приспособяване, основани на актуална опитност отпреди пандемията надделяват над конфликта на приоритети на българското общество, свързан с ниския социален стандарт на страната и забавянето на реформата на здравния и други сектори. Затова тази разработка е фокусирана върху някои отделни видими или незабележими локални прояви на изразена отговорност или безотговорност към реалните: *рискове от увреждания и недостъпност, потребности от адаптация и интеграция*, в сравнителен план спрямо промените в политиките на гражданска социална защита и търсенето на решения отвъд народопсихологичното: „*ще изтърпим*“.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Едно от най-спонтанните очаквания на населението и анализаторите в процеса на принудително релокализиране на голяма част от хората и техните активности в домашни условия, в основните или допълнителни жилищни пространства, беше *културната промяна*. Предизвикателствата бяха разнопосочни: претоварването на здравната и комуникационна системи при преодоляване на изолацията и епидемичния риск, логистичното затормозяване при проблемен баланс на професионални и домашни отговорности, психологичният натиск при емпатична умора и емоционално прегаряне на първа линия, безизходицата при справяне с бедността и невъзможността за обхващане и управление на информационния поток, поради сетивно и ментално претоварване. Всички тези явления бяха рефлексия на ситуацията на физиологично и микробиологично ниво, където медицината не успяваше да овладее транспортните проблеми на организма и да стабилизира имунния отговор на отделни популации и на човечеството като цяло. Всичко това се беше случвало и в миналото, ще се случва и занапред.

Художествените, медийни и технологични *симулации* на подобна ситуация вече бяха създали известен прогностичен потенциал, но бяха дали *културно и организационно време* на множество конструктивни и деструктивни тенденции. Въпреки наличието на базови представи и човешки оперативен потенциал, пандемията изведнъж и неочаквано за мнозина, постави на изпитание приоритетното значение на редица *цивилизационни придобивки* като мобилността, информираността и свободата. Важността на благоустройството на жилищната среда за благосъстоянието на хората сега излезе на преден план, успоредно с проблемите на достъпността, които по света са един от главните образователни и културни приоритети, но пряко зависят от жизнения стандарт. Докато забързаният ритъм на живот се позабави и част от хората можеха да си отдъхнат, някои от най-уязвимите групи в тази ситуация, се оказаха най-подготвени.

Асоциализацията не можеше да се преодолее при сложните обстоятелства на *свръх социализация* [7], а културната промяна след пандемията се очакваше да бъде едновременно компенсаторна, регресивна или прогресивна, но и с нищо да не се промени

отпреди. Откакто събитията започнаха да нахлуват в личното пространство на хората и се повишиха възможностите за онлайн образование и квалификация, характерът на виртуалното присъствие и медийна изява на всеки стана публичен и демонстриращ ясно нивото на култура и компетентност на всички. По-масовото оттегляне на семейства или отделни лица в по-малки селища, отдалечени райони и близо до природата, вместо сигурност, утешение и здравословен живот, поставя наравно проблемите на технологиите и медиите в контекста на дилемите на обезлюдяването, занемаряването на сградния фонд и преодоляването на демографската криза, безработицата и смъртността.

Не само малцинствените групи от населението, за чиято интеграция се полагаха множество усилия, отново бяха заплашени от затваряне в общностите си и маргинализация, но сега отново и със същата сила се оказаха застрашени и онези, които вече си бяха извоювали някакъв по-добър статут и бяха придобили глас и видимост. Например, възрастните хора и децата, рискуваха да останат трайно необгрижени, както хронично и заразно болните, а уврежданията щяха дълго да си останат *пациентски оплаквания на предклиничен етап*, когато рискът от задълбочаването им е най-значителен. Религиозните и етнически субкултури пострадаха еднакво от възпрепятстването на скупчвания или струпвания от повече хора, които за всички са особен положителен фактор за поддържане на общностност, виталност и за превенция на старческото оттегляне от активния живот.

Кризисната достъпност като несъизмерим преразход

Временен и ситуативен характер на обществени грижи за достъпността

От миналото у нас са добре познати и, може да се каже, обичайни, кампанийните екстрени *трансформации на градската среда* във връзка с честване, гостуване, туристически поток и др. Хората са свикнали и с придобивките, които стават възможни при субсидирането на такива събития, както и с негативните им ефекти извън естетическите впечатления от монументи несъразмерните с градската, селска или природна среда и селищните бюджети. Например, затрудняването на прехода на площадите с нова мраморна настилка при валежи и оттам – необходимостта да се заобикалят, някъде и през стълбища, подлези, надлези или дори ползване на обществен транспорт, е съчетано с покриване на речно корито, загуба на част от екосистема и разширяване на пешеходната зона, изграждане на красиви фонтани и каскади, освежаващи въздуха през лятото, ако съоръженията се поддържат, оформянето на канали по улиците, които отвеждат водата и спират наводненията, стига да се почистват редовно. Добавянето на огромни парадни стълбища е хубаво за чествания, разходки, спорт, включително и пързалки през зимата, но е препятствие за възрастните, а понякога и за децата. Стига да не заемат тротоарите и наклонените пътеки без стълби, да има на известни интервали места за сядане и кътове с водоизточник, повече зеленина за почивка на сянка и хлад, и голям каменен плочник около мемориален комплекс, всеки обект може да бъде добре социализиран и обживян, едновременно от трениращи, отпочиващи и задъхващи се, вместо да запустее.

По-конкретно, стълбищните релси на повечето места са пригодени за детски и инвалидни колички, но не и за пазарските, с които се снабдяват масово пенсионерите или работят пощаджиите. Където двете релси са различни, се покрива разстоянието от

<40 см между колелата, но с това се стеснява мястото за стъпване, особено при нестандартни стъпала и прекомерен наклон на стълбището; рамките най-често са импровизирани и денivelацията не достига стандартната от 3.70 м за 30 см височина, а парапетите или перилата не винаги се налични или в близост, нито формата им улеснява стабилния захват и хигиеничната поддръжка. Рядкост са противоположгащи ленти или покрития, светлоотразителни елементи при единични и опасни стъпала. Но това не е новост на фона на още по-рядкото маркиране на прозрачни плоскости, небезопасените стъклени или полирани повърхности, несъвместими с климатичните условия и рядкото почистване, например, осветителни тела вградени в тротоарите или емблематичните столічни жълти павета.

Изоляцията и селищните миграции може да се превърнат в онзи очакван импулс, който изведнъж да събуди трайно местното съзнание за *достъпност* на по-тривиалните и приспособени обекти на транспорт, образование, търговия и услуги, спорт и туризъм, култура и спорт, отдих и развлечение. Достъпът до чист въздух, слънчева светлина, сянка и завет, изкуствено отопление и осветление, изворна и пречистена вода, както и до зони свободни от шумно замърсяване и хора със застрашаващо поведение досега се приема за лукс или обект на *изобретателност на житейските подходи*, особено когато става дума за раждане и отглеждане на деца и грижа за възрастни, понякога и паралелно. *Трудовата безопасност* и особено достъпът до тишина и възможността за *излизане извън Интернет, комуникационната екология и хигиена* стават приоритети най-директно, когато ползването на медийни технологии е *денонощно наложително*, както мониторинга и лицевото разпознаване при карантина или изолация, в някои страни по необходимост управлявана като домашен арест. Ефектите за подрастващите и възрастните от опосредствяване на комуникацията с близките от не задължително достъпните им технологии: хардуер, софтуер, интерфейс, потребителско изживяване, причиняват сетивно и психично натоварване, вече съизмеримо със степента на преодоляване на изолацията, отчуждаването и *риска за ежедневиия ритъм и стандарт на живот*. И докато до пандемията се изтъкваха социалните ефекти на творческото измерение на технологиите [3] и възхищението към тях като цивилизационни постижения, в кризисния период отново излязоха на преден план утилитарните им и жизненоважни функции за обществото.

Като част от *архитектурния облик и инфраструктурен достъп* на обществените сгради, стълбищата са важен елемент в празничната обредност, както и в ежедневието, когато хората преминават по тях към входовете заедно по едно и също време, когато се спират там за срещи и разговори, общи снимки и чествания. Това е една от причините повечето сгради на държавни институции да имат огромни и красиви стълбища към официалния или параден вход, но и друг задължително да са снабдени с поне два вход-изхода, един от които е за паркинг, а друг е на нивото на улицата и тротоара, откъм служебния или черен вход и по възможност, с два вида асансьори. Подобно изискване се спазва и за жилищните сгради, но не винаги правилно, поради допълнителните вътрешни конструкции, *изпитаната нефункционалност* или заемането на стълбищните части от търговски обекти.

Стълбищата някъде са и защита срещу наводнения и, заедно с оградите, ограничават достъпа на стопански животни, но също така са и една от емблемите на здравословния живот, особено при ситуации на масова епидемия от обездвижване, затлъстяване, ендокринни, сърдечно-съдови и ставни заболявания. С възможността за аформално

спортуване, стълбищата на открито, включително и при мемориалите, са жизненоважни при ситуации на *ограничаване на мобилността и спазването на дистанция*, а тези на закрито са рисково пространство, но и по-добра алтернатива на асансьорите. Но релсите или импровизираните рампи, макар и понякога единствено и функционално решение за едни, изглеждат като загрозяване и препятствие за препъване – за други. Дори и когато са добре проектирани, реализирани и поддържани, достъпни са и за пазарски колички, близко са до парапет и между тях има достатъчно място за стъпване, допълненията не могат да коригират тесните и ниски стъпала, нито стръмните стълбища, които са в малки пространства и имат денивелация на пързалка.

Наклонът и широчината на стълбите, както и откритостта на стълбищата за лятната жегла и зимния студ е изпитание за хората с дихателни и сърдечно-съдови заболявания, криещо рискове и за възрастните хора, бъдещи майки и хората с наднормено или поднормено тегло. Спонтанните често дискриминационни призови на околните към неразумно физическо натоварване, което рязко да компенсира невъзможността за спортуване, здравословен начин на живот или диетично хранене, особено в комбинация на стимулиращи препарати и неподходящо облекло и климатични условия могат да са *животозастрашаващи*. Преодоляването на някои препятствия с багаж, без съответен подемен механизъм, бандаж и баланс на товара и при спешни товаро-разтоварни дейности или ежедневно движение с детски, инвалидни, градински, строителни или пазарски колички, крие риск от загуба на равновесие, отклоняване на вниманието и други *състояния, постоянно съпътстващи живота на някои хора* и причиняващи внезапни травми, но също и увреждания, както и скъпоструващи и продължителни лечения и асоциализации. Аналогично, рискът от заразяване със SARS-2-CoV, разболяване от COVID-19, карантиниране, вторични инфекции, усложнения, хоспитализация и тежко протичане може да има тежки и продължителни последствия за цели семейства във времето, непосилни за възможностите им, както и да доведе до разпространение на заразата към други хора и да им причини същите неприятности и загуби.

Трудно е да се установи на този етап усилването на битовизма, съседските конфликти и осъзнаването на непригодността на дадено пространство спрямо потребностите на определено семейство и с това да се провокира нов тип *вътрешна селищна мобилност*. Нито се очертават трайни тенденции на отслабване на насищането на селищните пространства с *необичайни урбанистични решения*, които да поберат цялото разнообразие от предлагани стоки или услуги, начини на живот и изява. Така рискът на отстъпване на аварийния изход на жилищен блок за поместване на магазин или аптека е съизмерим с подпомагането на поддръжката и сигурността на сградата, снабдяването на жителите със стоки от първа необходимост без отдалечаване от дома. Затрудненията за разминаване на разстояние, проветряване, а понякога и физическата достъпност извън дома, при пандемия не надвишават рисковете на различни решения при карантина или *принудителна изолация*, която затваря по едно време и на едно и също място няколко поколения или дори семейства, без в къщи да имат възможност за дистанция и превенция в ежедневните си дейности. Все още нерегламентирани полагаеми служебни дневни и режимни средства, както и недоизяснените нормативно осигурителни и застрахователни права при *работа от дома*, все още не са по-голям проблем от превенцията на рисковете от *инфодемията* за подрастващите и възрастните, които са обект на ежедневен надзор и специални грижи.

В някои случаи, дори и при подчертано равнинен релеф на селището и квартала, една обществена или жилищна сграда има високи и стръмни стълбища към всички входове или във вътрешната част стълбите вървят още едно ниво нагоре към асансьора (ако има такъв), надолу към мазета или подземни гаражи или нагоре към тавани или покрив. На някои места, след площадката пред блока има още едно стълбище към улицата, но все някое от всичките съоръжения се възприема като препятствие, остава неизползваемо и постепенно започва да се разпада. Хората заобикалят външните стълбища с няколко пътечки, с или без някакви покрития, за да могат плавно да се придвижват от и до дома си от различни страни – спирката, паркинга, магазина, училището, парка и др. Интересен факт е *различният стил на активно местообитание*, при който жителите на еднотипни кооперации подхождат различно към социализацията на конкретните дадености на средата. Така се приема за нормално към пощенски офис да има стълбища от улицата надолу, другаде магазини се поместват и функционират добре в мазета и гаражи, а разнообразието от стълбищни конструкции от периода на прехода е не по-малко забележително от вида на запустели в едната си част търговски пространства, стари табели към несъществуващи офиси, заведения и магазини и мн. др.

Неутрайни иновации изискващи временно приспособяване

И до пандемията, хората с увреждания при изолация са донякъде защитени от лошото качество на въздуха, от което предпазват и маските, но по-трудно се снабдяват с изворна или минерална вода и здравословна храна; шумовото замърсяване у дома може да е завишено или занижено; някои разходи се увеличават, но други могат да се спестят; домът понякога е и физическо убежище от дискриминация и насилие, стига и в медиите да се подсигури защита и семейната среда да не е рискова. Сравнението на домашните с *обществените условия за улесняване на хора със специални потребности* може да е добър ориентир за валоризация, която да се изрази във визуална и дори звукова идентичност, а също и в система от разпознаваеми модулни символи, които да обозначават нивото на *налична достъпност* на обекти в положителен план и да изразяват признание за това.

Въпреки че асансьорите не са обичайно явление за училищата, а стълбищата са важни при ежедневиия прием, тържествата и честванията, когато на тях се побират класове, випуски и учителски колективи, поне на един от аварийните входовете би следвало да се появят рампи по-трайни от металните плоскости, чрез които се извършват товаро-разтоварните дейности. За другите *обществени сгради и мемориалите* от времето на изграждането на училищата и начините, по които трансформират градската среда, въпросът със стъпалата не стои, тъй като те се определят по художествените съображения на архитектурното оформление за да усилят въздействието на скулптурните и декоративни елементи на паметниците и зданията и ефектите на поклонения и други тържествени събития. По-разнообразната съвременна мемориалност от периода на преход [9] отговаря на по-проблемна *регулация на градската и природната среда* и разнопосочни миграции на населението от нов характер – обстоятелства, при които повече се инвестира в пътища, а паметните места обикновено са по-скромни по мащаби.

При рутинната ежедневна *онлайн комуникация*, както и при участие в отделни събития през различни платформи, един от проблемите на по-чувствителните хора е усещането

за физическо общуване с познати или непознати в своето лично пространство. За хората, които не са свикнали с видеочат, илюзията за присъствие в техните домове или офиси (и когато са софтуерно заместени със стандартен фон около говорещия, но това не изключва внезапно излъчване на звуковата ситуация), което не винаги и желано, може да е травмираща. Излизане извън *зоната на комфорт* може да бъде и собствената поява на екраните на другите, даваща възможност за запис и гласово и лицево разпознаване и оттам експониране пред недефинирани публики в реално време и в бъдеще, което да не е приемливо условие, както още преди пандемията е фотографирането или видеозаснемането с цел публикуване.

Видеовръзката е гаранция за активно и непрекъснато участие „*на живо*“, както на български се нарича предимно физическото присъствие и общуване „*на място*“, което се възприема като реално, за разлика от виртуалното, което все още се смята за нещо ново, което „*не е същото*“, вероятно защото напоследък все по-добре може да се манипулира. Извиненията за възможностите на наличната техника за онлайн връзка, спирането на видеото и звука с цел да се пести енергия и памет, не затрудняват комуникацията повече, отколкото общуването с писмени съобщения, където емоциите и интонацията се изразяват с ограничените визуални средства на емотиконите като знаци за реакция на одобрение, неодобрение, учудване, съпричастие, пристрастие и др. Също така и *отвореното общуване* не е по-различно по проблемен *мониторинг и управление* от опцията за споделяне на съобщения, изображения, статуси и други съдържания и информации, с допълнителния риск, особено за подрастващи и възрастни, който в определени случаи може да надмине епидемичните опасности.

Към общото незадоволително ниво на *равнопоставена достъпност* на електронните пространства представящи и свързващи повечето институции, организации, фирми и отделни лица с обществото и на средствата за *мрежуване* (поддържане на връзки с приятели и познати) и *ефективна онлайн комуникация* [1] [2] [6] понастоящем се добавя и затруднението за слабочуващите да „четат“ речта по устните и езика на тялото на хората с неприспособени за целта предпазни средства. Маските с прозрачен елемент откриващ визуално устата, които отначало са въведени в употреба в здравеопазването, намират повече приложение в телевизионните шоу програми, където реакцията на публиката е твърде важна за участниците и зрителите. Пандемичният риск е завишен, когато мнозина са склонни да свалят предпазните маски, поради важността на мимиката за общуването, както и на облика при политически, медийни, артистични и образователни дейности и изяви, но и при обикновени ситуации в сферата на *управлението на човешки ресурси*.

При по-ниско съзнание за недискриминация, не само хората с увреждания и в неравностойно положение, но още много категории лица могат да избягнат *ощетяване на интереси*, чрез възможността за по-условна, защитена, дистанцирана и анонимна комуникация, която понякога е и по-неутрална и по-професионална. Онлайн се получава конфликт между *правото на отсъствие от Интернет, правото на комуникационна – етична и кибер сигурност* (включително и за жестовите преводачи) и достъпността чрез субтитри на роден език или жестомимичен превод, които да компенсират отсъствието на видеовръзка или друга подходяща визуализация (презентация, текст или показване само на част от лицето на говорещия, въпреки че езикът на тялото също е важен и за чуждоезиковия превод), които да остават или не записва с другия превод. Тъй като етичните норми на този вид култура тепърва се регулират и апробират опитно, във време

на пандемия е важно да се подsigури софтуерно и чрез отделен *регламент на събитията*, механизъм за мониторинг и регулиране на неправомерни действия от страна на хост, който не регистрира и допуска равнопоставено всички участници, не съдейства за еднакво пълноценното им включване, не ползва предпазни средства при провеждане на мероприятие или отказвайки достъп на хората навреме на линия, принуждава към присъединяване на живо като ограничава дистанционния достъп и повишава епидемичния риск.

Устойчива достъпност

Включването на *акомодацията на специални потребности* в общото натрупване на рискови индивидуални, групови и социални предпоставки за постигането на реална достъпност, не е целесъобразно да се оставя изцяло на социалното време, през което да се създаде традиция, тъй като индивидуалното житейско време на множество заинтересовани лица не е безгранично и динамично напредва. Пример за това е *непосредственият опит на хората с увреждания* в процеса на разрастването на столичното метро до степен метростанциите да са добре свързани с отделните части на кварталите, които следва да обслужват оптимално. Това обстоятелство е заложено в големите инфраструктурни проекти, апробирано е при обществените обсъждания и е обмисляно през тестовите периоди и в началото на експлоатацията, когато хората свикват с новите възможности и човекопотокът се променя. Аналогично на разклоняването на дървесните растителни видове от озеленяването до степен да предлагат сянка в откритите пространства на спирките, линиите на целия обществен транспорт, пешеходните пътеки и достъпът до тях постепенно се оптимизират. Сред наблюдаваните от нас случаи, метростанция с един изход, поради съображения за сигурност на близки сгради, е снабдена с голяма рампа при изхода, на който няма асансьор, но едновременно и със стълбище, което по друг начин улеснява придвижването на пътуващите. Другаде, поради по-голямата натовареност, са подsigурени автоматични обезопасителни прегради на пероните, които се вдигат само при пристигане на мотрисата. А достъп до светофари не винаги е подsigурен с тротоарни колчета с прегради към тях, включително и в централни, транспортни и туристически зони.

Формално интегриране на хората със специални потребности

Проектните или програмни инициативи, които днес са основен начин за преодоляване на проблемите на достъпността, обикновено са временни и интегрирането на хората с увреждания чрез тях е условно. Без съвременната проектна култура, управлението на публичното здравеопазване е невъзможно, тъй като повечето инициативи за проучването и подобряването на неговото състояние се мотивират при наличие на съответен ресурс. Но, въпреки това, често и най-добрите и функционални решенията се осъществяват само на документи [4], ако за приложението им не е помислено в първо лице от хора с увреждания, какъвто би бил най-адекватният *отговор на институционални или социални изисквания*.

Гражданското общество у нас постепенно върви към нивото на способност да съдейства адекватно на управляващите в изпълнението на съвременни политики за интегрирането на все повече малцинствени групи от българското население.

Свидетелство за това са реакциите на нововъведения като електронните разплащания, таксувания и издавания на документи без алтернатива. Коректността към хората с увреждания изисква поне да се правят опити за въвеждане и у нас на улесненията, които съществуват в по-развитите страни, въпреки несъизмеримите нива на brutния вътрешен продукт и масова информираност. Когато в образованието и медиите са добре застъпени, например представите за писменост за незрящи и *алтернативните решения на визуалната комуникация*, по-добре ще се приемат и по-малко ще бъдат неправилно използвани или вандализирани *специализираните упътвачи, ориентиращи и измервателни съоръжения*. Например, ако подрастващите са наясно, че пейките на сянка, но също така заслоните и таблата с озвучаване и визуализация на спирките, всъщност са *жизнено необходими за хора в определени здравословни състояния*, вероятно постепенно тези скъпи съоръжения няма да бъдат така замърсявани и чупени и когато не са достатъчно устойчиви.

Една от проблемните ситуации при хората с увреден слух, освен част от ефектите на вибрационното и шумното замърсяване, магнитните полета и други излъчвания, е подготовката на *режисьорите на пулт* при излъчване на телевизионни репортажи, при които е подсигурен *жестомимичен превод*. Понякога и поставянето на преводача сред главните интервюирани лица, което е разсейващо за всички, но единствено даващо яснота на слабочуващите, не е достатъчно за да се подсигури непрекъснатото оставане в кадър и отделните камери отнемат част от новините на жестов език като фокусират картината само върху лицата, чиито говор се превежда. Преди време у нас съществува проект за подготовка на *ресорни жестомимични преводачи* в процеса на обучението им като студенти в различни специалности, с цел в близко бъдеще да има на разположение специалисти при необходимост. Но търсеният социален ефект не е устойчив, тъй като вероятно инициативата е доброволческа или благотворителна и не е подсигурирала постоянна заетост, както и в други области, хуманитарните цели трудно с постигат в страна с *относително нисък жизнен стандарт и в процес на обществен преход*.

Хората със *слухови, говорни и зрителни увреждания или затруднения* са застрашени при епидемичната обстановка от ограниченията в обонянието чрез предпазните маски и тактилните усещания намалени от ръкавици и дезинфектантите, а този ефект се засилва и със симптоматиката при заболяване от COVID-19 и неговите последствия. Засягането на компенсаторните сетивни механизми и влошаването на самите увреждания, особено когато това се отнася за повече хора в едно *домакинство в изолация*, се отразява отрицателно на изначално затрудненото избягване на досег с естествени и изкуствени ареозоли, поддържане на по-стриктна лична и обществена хигиена, постоянно спазване на социална дистанция и предпазване от неконтролирано поведение, което у нас не се управлява добре.

Каузи на неправителствени организации

Усилията на отделни *организации на хора с определени заболявания или увреждания*, особено когато в тях основните заинтересовани страни, участват действително, представени са добре и имат глас, понякога са единственият начин да се постигне, макар и частично подобрене на *условията на живот* при повечето затруднения и особености. Освен трудното обхващане на *предклиничните състояния на увреждане и здравните рискове*, минусът на проектните инициативи е известната кампанийност, ориентирана

към достъпните към момента средства по програми, спрямо акцентите на целите на организацията и ограниченията в целевата група и устойчивостта. Но да се изгради рампа пред жилищен блок, да се подсигури мека настилка за детска площадка или хигиената и сигурността на пясъчник да се гарантира с подходяща ограда, заключваща се порта и навес, не е *съизмерим разход* за повечето сдружения на съкварталци, освен чрез *подкрепа от фирми или НПО*. Освен *съфинансирането*, НПО могат по-добре да се договарят с общинските и държавни власти, отколкото отделни лица от *малцинствени и дискриминирани групи хора*.

Престижната *туристическа инфраструктура* традиционно дава добър модел и прецеденти на адекватност към нуждите на повечето хора като подсигурява и поддържа, например, едновременно *екопътека и фуникулер към археологически обект в близост до железопътна станция* (Фиг. 4). Проучваните от нас дългосрочно *свети места* често са обекти на ценно движимо, недвижимо и духовно културно наследство, а други са по-обикновени и новоизградени за актуалните *религиозните потребности* на определено селище или квартал. Културните проблеми с неформалното пандемично ограничаване на *достъпа до сакралните сгради и празничните църковни събития*, на практика се изразяват в завишен *хигиенен риск*, на фона на повишена *духовна необходимост*, съчетани с изграждане на съзнание за *балансирано упражняване на човешки права*.

Преките ни наблюдения на организацията на литиите и поклоненията в няколко различни столични храма на *Велики (Разпети) Петък*, на 30 април 2021 година: новоизграден квартален, реновиран старинен катедрален, два другонационални и строени преди повече от век, четири старинни на археологическо ниво, един от които в античен археологически обект и един квартален на централен пазар (Фиг. 5), показваха традиционни и съвременни решения за достъпност. Пространството за *изнасяне на ритуали на открито*, сред които и литии, което в миналото е било ограничавано и едва напоследък се оптимизира, включва *плавен подход* по павирани наклони, някъде в съчетание с параден вход със стълбище, а другаде е възможно да се премине плавно от тротоара до самия наос на църквата без никакви препятствия, което е голямо улеснение. Установихме и предварително наличие на разнообразие от примери на *иновативна интериорна достъпност* за деца и възрастни – кътове с по-малки столове и маси – в църкви, които са без или само с няколко стъпала при входа, макар и не навсякъде да бяха спестени неадаптираните стълбища към енорийските центрове в подземия или прицърковни сгради и не навсякъде да е наличен достатъчно функционален аварийен изход.

По отношение на установената и видима слаба посещаемост на ежедневното богослужение у нас, относително рядкото участие в тайнствата, малобройното духовенство и множеството недействащи храмове и манастири, както и *занижения обществен религиозен интерес* като цяло, според нас, *благоустройството*, което не винаги е по силата на *църковното управление*, е възможно да се окаже основен фактор. Подобно пропорционално *съотношение на достъпността към благосъстоянието* в даден сектор или регион, би могло да се приложи и при оценката на културните или организационни препятствия за устойчивото развитие. Аналогично на *военния медицински опит*, приносен, както при *управление на общественото здравеопазване и сигурността при пандемията*, така и в енорийска образователна църковна среда с положителен граждански ефект [5], постигнатото при *интеграцията на специалните потребности*, може да се окаже ключова и водеща в много направления компетентност.

Личните каузи

Най-сигурните пътища за постигането на достъпност са усилията „от първо лице“, но не винаги те са най-устойчивите. Образно представени в определен пример, който сме наблюдавали, това са рампите пред два съседни жилищен блока в близост до училище, което отдавна има външни стълбища (фиг. 1 и фиг. 2) и тези и подобни туристически съоръжения се оказват *подходящи и жизненоважни в условията на пандемия* (фиг. 3), макар и често достъпността да е налична само към паркинзите. Подобно на още по-професионално подсиурената достъпност чрез сложните и скъпи съоръжения към стълбищата пред *държавни или общински институции* (фиг. 4 и фиг. 5), не винаги е наличен плътен парапет, подходящ за деца, нито адекватно поправен път без препятствия в посока към близки подобни конструкции по пътя към пешеходна пътека, пресечка, подлез, магазин, аптека, спирка, кръстовище, градинка, училище, детска градина и др. При *етнографско проучване* на историята и рефлексията на присъствието на хора с увреждания и затруднения и построяването на съоръжение, което ежедневно да ги улеснява, има много какво да се установи и за техническите и медицински науки.

Фиг. 1. Рампи пред съседни жилищни блокове и външно стълбище на училище в София.

Фиг. 2. Външно стълбище на училище във Велико Търново и към елементи от храм в археологически обект във вътрешен двор на хотел и държавни институции в столицата.

Фиг. 3. Подсигуряване със съоръжения на външни стълбища при държавни институции.

Фиг. 4. Екопътека за пешеходен достъп до АМР „Трапезица“ и образцово скъпо асансьорно съоръжение (фуникуляр), изградено в близост до железопътната гара по проект за туристическа инфраструктура по програма за регионално развитие 2007 – 2013.

Фиг. 5. Оптимална достъпност на църкви на нивото на тротоара или чрез плавен подстъп.

Когато социалната изолация изведнъж неочаквано става проблем на повечето хора, нагласите за солидарност, сътрудничество и взаимопомощ, свързани с особености, увреждания и затруднения, които са част от *човешкото разнообразие и идентичност*, стават *кризисни преимущества*, а *опитът на хората с увреждания* става още по-полезен културно и практически, отколкото е установено допреди пандемията [5]. Високо развитите и постоянно тренирани *комуникационни нагласи* при вродени или придобити,

трайни или нетрайни, пълни или частични проблеми в различни области в много аспекти на този опит в адаптивността и модалността, се оказват и високо оперативни и мотивиращи. Стига да е навременно споделен, в научен труд или добре създадено и управлявано медийно съдържание [7], психосоматичният опит от справянето с трудностите е равносилен на *продължаващо образование*.

РЕЗУЛТАТИ

Актуално недискриминационно интегриране

Сравнително изследване на практики на приобщаване на хората с увреждания е един от най-достъпните и общоприети начини на *обмяна на опит в мерките за повишаване на качеството на живот*. Качествените методи на оценяване на достъпността са ефективни, когато е подсигурана едновременната им реализация от гледна точка на редови *представители на субкултурата*, вътрешни и външни: експерти, наблюдатели, изследователи, медии и активисти, които да са съпричастни за да договорят балансирано *границите на адаптиране на средата*. За да се прилага водещ или по-специфичен чуждестранен опит или да се съотнасят постижения от друга субкултура, необходимо е да се познава комплексната ситуация от двете страни.

Например, разликите в жестомимичния език в отделните езикови среди, както и ограничената практика на глобална система за знаков превод, изискват не по-малко съобразяване и съвместяване на родните езици на публиката с владеене поне на единия знаков език и на още един вербален. Друг пример, при повече или по-малко интегрираното онлайн обучение на подрастващи със зрителни, слухови или говорни дефицити или родители с такива увреждания и затруднения, които подпомагат дистанционното образованието на своите деца, не е достатъчна по-специалната настройка на софтуера, нито ориентацията на изкуствения интелект и педагозите към търсене на възможности за реално *равнопоставено разчитане на аудио-визуализация*. Различни са: онлайн музикалното обучение на незрящи, художественото обучение на слабочуващи, както и обратната връзка с ученици и студенти с едновременни говорни и психомоторни проблеми и положението на хора с увреждания на работното им място и у дома, в професионалните им и роднински среди.

Пример за *динамично ориентиране по променящите се потребности* е сферата на *достъпния туризъм* [10], където в някои случаи се сбъдват мечтите на хората със специални потребности да пътуват при всички удобства и обслужване надхвърлящо обикновеното гостоприемство и туроператорска етика. В стремежа към постоянно продуктово усъвършенстване на туристическите изживявания се правят опити да се редуцират до максимум рисковете при все повече от по-специфичните особености на посетителите. Както *правилата на недискриминация* са отдавна изяснени подробно в науката, в международната правозащитна документация и практическите препоръки на глобално и местно ниво, работи се върху целта да бъдат отчетени и посрещнати по-широк *диапазон потребности* и повече хора да бъдат интегрирани и посрещнати оптимално – до степен да се чувстват еднакво пълноценни участници в пътувания и посещения, а не само индивидуални туристи в риск от пренебрегване, примерно, заради това как изглеждат.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Представеното сравнително изследване на отделни случаи на осъзнаване на необходимостта от *оптимална действителна достъпност на селищната и виртуалната среди*, оказали се особено видими и значими до, по време и след пандемията през 2020 и 2021 години, очерта някои основни перспективи на адаптиране на опита на *рутинното благоустройство*, отчитащо потребностите на хората с *увреждания, затруднения и особености*. Извеждането на приоритети като: хигиенните мерки по епидемична безопасност и интензивното популяризиране на обществената значимост на COVID-19 и Post-COVID-19 синдромите и психосоматичните състояния и последици от тях, включително уврежданията, постепенно признавани и за *професионално заболяване*, изостря *чувствителността* към реалната ситуация в някои незабележими към момента детайли. Познаването на по-голямо разнообразие от съществуващите *здравословни проблеми и състояния и категориите на хора в риск, с трайна нетрудоспособност и в неравностойно положение* е сред положителните ефекти от *критичното развитие на екстрената информираност по въпросите на достъпността*, която е полезна за всички. В интерес на общото *социално благополучие* у нас са усилията, включително и на техническото образование и наука, по интеграция на максимален *диапазон от рефлексии на достъпности* в едно по-високо и актуално *съзнание за потребностите на отделните групи и индивиди*, съставляващи общност, функционираща като съвременно демократично общество.

ФИНАНСИРАНЕ

Изследването е частично финансирано по проект „Дигитална достъпност за хора със специални потребности: методология, концептуални модели и иновативни екосистеми“ чрез договор №КП-06-Н42/4 от 08.12.2020 г. с фонд „Научни изследвания“ на Република България.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Georgieva-Tsaneva, G., N. Sabev. Technologies, Standards, and Approaches to Ensure Web Accessibility for Visually Impaired People. In: *Digital Presentation and Preservation of Cultural and Scientific Heritage. Conference Proceedings*. Vol. 8, Sofia, Bulgaria: Institute of Mathematics and Informatics – BAS, 2018. ISSN: 1314-4006, eISSN: 2535-0366, pp. 143-148, 6 p., available at: https://www.researchgate.net/publication/333263151_Technologies_Standards_and_Approaches_to_Ensure_Web_Accessibility_for_Visually_Impaired_People [accessed May 24 2021].
- [2] Georgieva-Tsaneva, G., 2019. Mathematical Processing of Cardiological Signals and Organization of Access to Holter Databases: Guide for Accessing Data from People with Visual Deficits. In Dimitrova, M., & Wagatsuma, H. (Ed.), *Cyber-Physical Systems for Social Applications*, pp. 286-304. Dimitrova, M., Wagatsuma, H., Eds.; IGI Global: Hershey, PA, USA. <http://doi:10.4018/978-1-5225-7879-6.ch012>
- [3] Kosev S., Technological Means as a Form of Creative Expression – Teamwork, Aesthetics, Interaction, Interlude. In: International Scientific Conference "From the Sensory to the Visual - Pluralism in Art", Veliko Tarnovo, 1 - 2 Dec 2016, pp. 410 – 420 (in Bulgarian). ISBN 978-619-208-141-6.
- [4] Manolova, M. Recommendation of the Ombudsman of Republic of Bulgaria to Council of Ministers on Accessibility of Private Buildings. No 1035, Sofia, September 13 2016, available at: https://www.ombudsman.bg/pictures/Preporuka_MS_dostypnost_chastni%20sgradi.pdf [accessed May 25 2021].
- [5] Popivanov, G., V. Toneva, I. Yanev & V. Mutafchiyski. Military Medical Experience and its Contribution to the Upbringing of Children in Parish Centres in a Civil Environment. In: (I. Yanev, Ed.) *Testimony, Ministry, and Worship of Church*. Proceedings from International

- Conference, 12–13 November, Sofia, 2019, Sofia: University Press, 2021, 342 p., ISBN: 978-954-07-5158-0, pp. 161–182, 22 p., online Bulgarian-English version available at: https://www.researchgate.net/publication/348266152_Military_medical_experience_and_its_contribution_to_the_upbringing_of_children_in_parish_centres_in_a_civil_environment_Bulgarian-English_version [accessed May 22 2021].
- [6] Sabev, N. Beneficiality of Diversity: Analysis of Beneficiality and Accessibility in Regard of Disabled. In: Zh. Nazarska and Sv. Shapkalova, Eds. *Harmony in Diversity*, IV, Sofia: Za Bukvite: O Pismeneh, 2017, pp. 459–466, 8 p., ISSN: 2367-7899.
- [7] Sabev, N. Computer Methods and Approaches in Research and Representation of Knowledge in Web Accessibility for Disabled. PhD Thesis Resume, G. Bogdanova (Supervisor). IMI-BAS, 2020, available at: http://www.math.bas.bg/omi/IMIdocs/ZRASRB/docs/Negoslav_Sabev/NS-avtoreferat.pdf [accessed May 25 2021].
- [8] Stoyanov, R. Hypersocialisation in Digitality. – *Rhetoric and Communications Journal*, 47, April 2021, ISSN 1314-4464, pp. 61–74, 14 p., available at: <https://rhetoric.bg/hypersocialisation-in-digitality>, and at: <https://rhetoric.bg/wp-content/uploads/2021/04/Stoyanov-R-issue-47-April-2021-pp.61-74-1.pdf> [accessed May 23 2021].
- [9] Voskresenski, V. Monuments of Political Repressions in Bulgaria (1944–1989): Between Collective Trauma, Cultural Memory and Heritage. – *Anthropology. Journal for Sociocultural Anthropology*, 7, 2020, pp. 47–75, available at: https://www.researchgate.net/publication/346716382_Voskresenski_V_2020_Monuments_of_Political_Repressions_in_Bulgaria_1944-1989_between_Collective_Trauma_Cultural_Memory_and_Heritage_In_Anthropology_Journal_for_Sociocultural_Anthropology_Vol_7_47_-_75 [accessed May 24 2021].
- [10] World Tourism Organization. *Recommendations on Accesible Tourism*. Madrid, UNWTO, 2013, European Network for Accessible Tourism (ENAT), 2010-2018, available at: https://www.accessibletourism.org/resources/accesibilityen_2013_unwto.pdf [accessed May 24 2021].